

Jens Winther's have - Rudkøbing - anno 1996

Jens Winther's Garden - Rudkoebing - 1996

Keywords: Museums; Gardens; Town; History; Denmark

*Helle Ravn**

Siden 1988 har der ligget en rekonstrueret købstadshave fra omkring 1900 bag Langelands Museums bygning i Rudkøbings hovedgade, Østergade. Haven, såvel som den øvrige del af ejendommen, blev i sin tid ejet af museets stifter, den legendariske arkæolog Jens Winther.

Igennem flere år havde museet foretaget en etnologisk undersøgelse af de langlandske haver som kulturel ytring. Undersøgelsen byggede på interviews, fotoregistrering, kildestudier m.m. I forbindelse med at museet i 1988 åbnede udstillingen "Havetid. Havens Kulturhistorie", var det naturligt også at omlægge museets have, idet den igennem en årrække havde levet en kummerlig tilværelse som skrammelplads. Havens form blev en tillempet rekonstruktion af Jens Winthers have.

At haven ikke optræder i sin oprindelige skikkelse skyldes flere faktorer. Grunden har skiftet både størrelse og form flere gange: Ved frasalg af en del af ejendommen i 1930-erne, ved en vejgennemførsel, og i forbindelse med et mageskifte i midten af 1980-erne. Der eksisterer ingen specielle optegnelser om planterne og brugen af haven, ej heller en oprindelig plan. Vores viden bygger derfor på interviews med familie-medlemmer, naboer, tjenestefolk m.m. og på fotografier fra haven.

Jens Winther var manufakturhandler; han ejede to naboejendomme, i den ene var hans forretning, i den anden hans bolig. Bag disse lå haven, der havde samme bredde som ejendommene og strakte sig ned til sidegadens haver. Bygningerne er opført i 1870-erne, af Jens Winthers far, og allerede da blev der anlagt have, men det haveanlæg, vi har kendskab til er fra omkring århundredeskiftet.

I købstæderne eksisterede der på den tid to ganske forskellige slags haver: borgerskabets haver bag byens forretninger og arbejdernes haver bag de små huse. Borgerskabets haver var primært anlagt som prydhaver, arbejdernes som nyttehaver.

Jens Winthers have var så udpræget en prydhave, der var indrettet til brug for familien og dens gæster. Den var anlagt i slutningen af 1800-tallet ud fra den borgerlige haves normer og tidens mode og skulle så vidt mulig ikke kunne overskues på en gang, men bestå af mange rum med forskellige former, forskellige grønne nuancer samt lys- og skyggevirkninger.

Haven hørte med til det repræsentative rum, som familien brugte sammen med gæster på linie med stuer og herreværelse. Her gik man ned, når vejret tillod det - enten på en lille spadseretur ad gangene, eller for at få serveret kaffen på en af siddepladserne. Måske blev det også til et spil krocket eller boccia på den lille plæne.

Jens Winther selv brugte meget at sidde i haven foran sit havehus i en stor bambusflugtstol, som endnu eksisterer på museet. Her sad han og studerede arkæologisk litteratur fra ind- og udland.

Oprindelig var haven anlagt med runde bede kantet med lave buksbomhække og kun ganske lidt græs.

Haven var afgrænset mod gårdspladsen af et hvidmalet stakit med låge. På gårdspladsen måtte de ansatte og deres eventuelle børn opholde sig, men ikke i haven.

I begyndelsen af århundredet blev haven omlagt. Rundt langs skellet blev lagt en spadseresti af små kvadratiske og mønstrede fliser; de samme fliser var blevet anvendt som fortov i gaden. Endvidere gik der en mindre revet grussti ned gennem arealet, og gangene var alle kantede med klippede buksbomhække.

I midten var der en mindre græsplæne med et par runde bede, hvorefter det ene var beplantet med roser.

I haven var anlagt to siddepladser. Den ene var et jasminlysthus, der lå næsten midt i haven. Tænk hvilken berusende duft, der må have været på en solskinsdag i det lysthus.

Den anden siddeplads var et havehus, der lå i den bagerste del med en mindre grusbeltet siddeplads foran. Huset var bygget af træ, det havde sprossevinduer og skifertag. Her sad man ofte i de kølige sommeraftener, eftermiddagskaffen blev serveret her, og husets kvindelige beboere sad og broderede her. Endelig forlængede det havesæsonen væsentligt både forår og efterår. Der var dog også hvidmalede havemøbler i haven, hvilket var karakteristisk for tidens borgerlige byhaver. På landet sad man som regel slet ikke ude, havde i hvert fald yderst sjældent egentlige havemøbler.

Desværre er vores viden om havens planter meget sparsom. Træerne står der endnu, nogle få af buskene ligeså. Træer og buske havde vi oplysninger om fra begyndelsen af århundredet, og det stemte overens med de endnu eksisterende træer; men der var ingen nærmere oplysninger om blomster eller rosensorter. Der var en lys morel, en Belle de Boskoop, en magnolia og en meget stor, tyndskallet valnød. Tidligere havde der også været en stor morbær, men den frøs væk i vinteren 1941-42. Endvidere var der to store syrener og to guldragn.

I hegnene gror der endnu en stor frodig vedbend, som Jens Winther købte som stikling i 1920. Stiklingen stammede fra Dannevirke og blev solgt til fordel for arbejde i Sønderjylland.

Endvidere er det blevet oplyst, at der havde været en figen og en busk med hvide ribs. Når dertil lægges de store jasminer i lysthuset, en hortensia og nogle roser, er det alt, hvad vi ved om havens oprindelige planter.

Oplysningerne stemmer smukt overens med, at haven var anlagt som en pryd- og opholdshave for en borgerlig købstadsfamilie.

Her var forskellige slags frugter, men de var udelukkende beregnet til at nippe af, når man opholdt sig i haven og ikke som forrådsfrugt.

Såvel figen som morbær fandtes der i en del af Rudkøbings haver, idet klimaet på Langeland er mildt nok til disse.

Rekonstruktion af haven

Allerede et par år inden haven blev åbnet for publikum, blev jasmin, syrener og guldregn skåret ned, så de var kommet op i en vis højde i 1988. Morbær, figen, hvide ribs, hortensia og Belle de Boskoop var væk. Af pladshensyn blev der kun plantet morbær, hvide ribs og hortensia.

Mange mennesker var med til at fjerne rod, jord fra udgravninger, ukrudt m.m. Derefter lå arealet uopdyrket i et helt år. Derved lykkedes det næsten helt at udrydde skvalderkålen, som i en årrække havde været den mest fremtrædende plante.

Gangene havde været en væsentlig del af anlægget. Desværre kunne det oprindelige gangsystem ikke reetableres på grund af frasalget af godt 1/3 af grunden. Men der blev igen lavet en rundgang, nu med grusbelagte gange, idet der ikke eksisterede nok af de gamle mønstrede og kvadratiske fliser (25 x 25 cm). Langs kanten af den største grusgang blev der plantet buksbomhæk.

Havehuset havde været væk i mange år. Igennem længere tid efterlyste museet et langelandsk havehus til at erstatte det forsvundne, men uden resultat. De gamle havehuse var for de flestes vedkommende forsvundet, og ejerne af de endnu eksisterende ønskede ikke at skille sig af med dem. Derfor slog museet til, da vi endelig fik tilbudt et hus, der kunne erstatte det oprindelige. Huset havde stået i en eddikebryggers have i Svendborg. Det var i 1920 blevet flyttet til Rantzausminde udenfor Svendborg, og i 1987 blev det 16 m² store havehus så endnu en gang flyttet i ét stykke. Det eksisterende hus er lidt finere, end det oprindelige var, men stammer ligesom dette fra tiden omkring århundredeskiftet og fra en borgerlig købstadshave. Huset står på nøjagtig den samme plads, som det oprindelige stod, og foran den lille grusbelagte siddeplads er der igen lavet et rundt rosenbed med mosroser (se ill. 1. s. 28).

Der eksisterer flere fotografier af det hvide stakit, der afgrænsede haven fra gårdspladsen. Ud fra billederne rekonstruerede museets konserveringsafdeling stakittet.

Haven blev bagtil, hvor der for 25 år siden blev lavet en vejgennemførsel, lukket af med et stort tjæret plankeværk, som man brugte mange steder i byerne omkring århundredeskiftet.

Denne del af arbejdet med at rekonstruere haven var den letteste del, i hvert fald for et kulturhistorisk museum. Det sværeste var at skaffe de øvrige planter. Hvor kunne vi få kendskab til, hvilke planter der var korrekte i en købstadshave? Var det de samme som på landet? Hvordan skulle man få fat i ældre tiders stauder? Spørgsmålene var mange, og ingen kunne besvare dem direkte.

Ved gennemlæsning af en lang række memoirer fra tiden omkring århundredeskiftet blev samtlige nævnte plantenavne udskrevet. Det samme blev gjort med optegnelserne i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser fra det sydfynske område. Derved tegnede der sig et mønster af, hvilke planter, der var mest almindelige i datidens borgerlige købstadshaver.

Nutidens stauder på planteskoler lider - i denne sammenhæng - af den skavank, at de er blevet forædlede, formerne er blevet fyldte, blomstringstidspunktet forrykket og farverne ændret. I foråret 1987 blev der derfor indledt en indsamling af stauder. I den lokale husstandsomdelte avis, blev der hver uge skrevet en lille artikel om museets have. Heri blev der hver gang efterlyst fire-fem forskellige stauder. Ikke flere ad gangen, end at læserne kunne se, at man netop ønskede den og den staude.

Dén indsamlingskampagne blev en af de mest vellykkede på museet. Mange ringede ind, og museet rykkede omgående ud med spade og balje og hjembragte stauderne, der med det samme blev placeret i de nyanlagte bede. Faktisk fik vi tilbudt så mange planter, at vi let kunne have haft til dobbelt så stor en have. Og vi fik haven til at se rimelig tilplantet ud med det samme.

Ved at få stauderne fra gamle haver opnåede vi at få ældre former, end vi ville kunne have opdrevet i planteskoler. Hvor gamle de er, kan ikke besvares nøjagtigt, men vi tog kun imod planterne, hvis vi fik beskrevet, hvorfra de kom, eller om de havde stået i haven, da man overtog huset. For de flestes vedkommende er vi derfor tilbage i 1940-erne eller tidligere.

Lettere var det med et af de to runde bede i græsset. Det blev beplantet som et tæppebed med flere forskellige slags sommerblomster, der tilsammen danner et mønster.

Med hensyn til roserne gik det også lettere end med stauderne. Ved at sende en beskrivelse til Torben Timm, Løve planteskole, over de steder, hvor roserne skulle stå, udvalgte han roser, der alle var i handelen omkring århundredeskiftet. Det er blandt andet Henri Martin, Gerbe Rose, Maidens Blush, Gloire de Dijon, Rose de Resht og Ghislaine de Feligonde.

Museumshave - ikke en tro kopi

Selv om vi fra museets side har ønsket at lave så korrekt en rekonstruktion som muligt, er også vi gået på kompromis flere steder. Dels har vi manglet oplysninger om havens detaljer, dels har der været ting, der var urealisable, og dels har vi tilføjet detaljer, som ikke har været i den oprindelige have.

Der er antagelig flere forskellige planter, end der var oprindelig, blandt andet er der blevet sat flere slags kantplanter. Ligeledes er gangenes forløb og bredde rekonstrueret. Af praktiske årsager var det nødvendigt at lade hovedgangen være meget bred, så en bil kunne køre ind til bygningen.

På græsset står to sten sat op til pynt. På den ene sten er sat et solur. Stenen er en speciel slags med fremhævede "striber" af en stenart, der er mindre nedbrudt end resten af stenen. Disse sten findes i mange langelske haver, og de er også i dag meget almindelige.

Da det er en museumshave, der er tale om, har vi - korrekt eller ej - placeret flere forskellige typer havemøbler rundt i haven. Der er blandt andet en stor hvid havestol med brede armlæn. Den er lavet i 1948 af en snedker i Svendborg til en gårdejer på Sydlangeland, da han blev 70 år. Armlænenes størrelse er bestemt af, at der skal kunne stå en drink på dem!

1. Langelands Museums have som den nu ser ud på en tidlig sommerdag. Foto 1993.

En anden ukorrekthed er havens brug. Selv om haven er anlagt som en privat have, bliver den alligevel brugt af mange mennesker, og er i sin funktion ikke længere en del af en privatsfære, men har skiftet status til offentlig sfære. Og det leder frem til den største ukorrekthed, selve havens pasning. Det er tydeligt, at der ikke går en haveglad person rundt og passer planterne. For selv om Jens Winther absolut ikke var havemand, ja så var hans haves forfald givetvis anderledes, end en have, der snart bliver godt, snart mindre godt passet.

På ét punkt giver vanskeligheden med pasningen dog den ønskede virkning, og det er græssets længde. Græs var førhen længere end det almindeligvis er i dag, fordi det blev slået med le, og det er vanskeligt at slå det helt tæt med en le. Så når museet kun får slået græs hver 14. dag - ja så giver det i virkeligheden græsset en mere korrekt længde, end hvis det blev slået oftere.

På museerne har man i de seneste år haft et stort antal løst ansatte personer, som er blevet skiftet ud cirka to gange om året. Det giver vanskeligheder med pasningen af en have, idet der derved ikke er nogen kontinuitet i havearbejdet. Derved kommer haven til at se meget forskellig ud, og man oplever flere gange, at de forkerte planter bliver luget op! Således kom der en dag en stolt person og fortalte, at nu havde hun endelig fået bugt med alle de store bellis, der stod langs et rosenbed. Det var porcelænsblomster, der var sat som kantplanter! Og to gange er lavendelkanten i det runde rosenbed blevet luget op af velmenende, men ikke specielt plantekyndige personer!!! Så derfor er der ikke længere blomstrende kantplanter i museets have - korrekt eller ej.

Og som alle andre steder, er der også vanskeligheder med at bevare haven på et bestemt stadie; men hvilket stadie kan egentlig siges at være det korrekte? For mig at se må man ved bevaring af et gammelt haveanlæg lægge sig fast på at bevare et bestemt stadie og ikke et fikseret tidsrum.

Året inden Langelands Museums have blev åbnet for publikum, blev den pludselig udsat for et - set fra et havemæssigt synspunkt - særdeles voldsomt gravearbejde. Igennem en årrække havde museet gennem arkæologiske udgravninger forsøgt at påvise Rudkøbings alder, men uden resultat. I 1987 havde byen 700 års købstadsjubilæum, og som et sidste fortvivlet forsøg, blev "min" nyanlagte have udsat for en mindre arkæologisk gravning.

Og dér, af alle steder i Jens Winthers egen have, fandt museet netop et skår, der kunne dateres som værende 700 år gammelt! Et skår, der vel at mærke lå i uforstyrrede jordlag, så det ikke kunne være Jens Winther eller andre samtidige, der havde placeret det der. Så også på den måde rummer Langelands Museums have en historie.

Efterskrift

Hvor svært det kan være at rekonstruere en have ud fra de tilgængelige kilder, er dette efterskrift et eksempel på.

Efter artiklen var afsendt, er to billeder af haven dukket op i Langelands Museums gemmer.

Det ene viser Jens Winther stående foran haven omkring 1910 (ill. 3). Billedet er taget af Holger Friis, stifteren af Vendsyssel Historiske Museum og Jens Winthers gode ven. Stakittet og havehuset er helt korrekte. Men havens anlæg var et andet end hidtil antaget. Der er ingen midtergang men derimod runde rosenbede med lave, klippede buksbomhække. Og mon der overhovedet har været græs i dette anlæg? Man kan have sin tvivl.

Billede nr. to stammer fra 1930-erne. Her eksisterer havegange af små kvadratiske fliser med staudebed til en ene side og græs til den anden (ill. 3).

Vi kan altså konkludere, at det anlæg, der hidtil har været anset som århundredeskiftets anlæg, er blevet til på et tidspunkt mellem 1910 og 1930. Hvornår vides ikke. Al

2. Jens Winther stående foran haven omkring 1910

andet billedmateriale og alle oplysninger fremkommet ved interviews har udelukkende fortalt om et anlæg med en gang ned gennem midten af haven.

Det vil nu blive et spørgsmål, hvad Langelands Museum skal gøre ved haven? Af hensyn til ejendommens tilkørselsforhold vil det ikke være realisabelt at omlægge anlægget, så det består af grusgange og runde/afrundede bede. Det vil derfor ikke være muligt at genskabe den korrekte have fra århundredeskiftet eller 1910.

På den anden side er en del af detaljerne korrekte: Havehusets form og placering, siddepladsen med hvidmalede havemøbler foran, plankeværket i baggrunden, træernes art og placering samt det hvidmalede stakit mod gårdspladsen. Også planterne er rimelig korrekte for århundredeskiftet. Her tænkes især på roserne, på de grønne planter,

3. Rundt langs skellet og ned gennem hele haven blev der anlagt flisegange, så Jens Winther året rundt kunne gå tur og lave gymnastik udendørs uden at blive iagttaget af andre. Foto fra 1930-erne.

bladplanter som Hosta og bregner op ad nordvæggen og på den fremtrædende placerede Hortensia.

Omdefinerer vi haven til at være fra 1930-erne, støder vi ind i andre problemer. Anlægget er korrekt, træer, havehus og stauder er korrekte. Til gengæld er visse af planterne

ukorrekte. Og der var måske andre detaljer, man ville have med i haven. I hvert fald er vi nødt til at slå græsset lidt oftere... Også selv om billedet fra 1930-erne viser en mindre velplejet have end billedet fra 1910.

Hvad løsningen bliver, vides i skrivende stund endnu ikke. Men hele miseren viser klart, hvor vanskeligt det er at lave en kopi af en have fra et eksakt årstal.

* Helle Ravn, mag.art. i europæisk etnologi fra Københavns Universitet i 1982. Ansat som museumsinspektør på Langelands Museum siden 1982. Har lavet etnologiske undersøgelser af land- og byhavens kulturhistorie i Danmark med interviews, billedindsamling m.v..

Skrevet "Haverne på Langeland" og artikler om havens kulturhistorie.